

Cevşen-i Kebîr ile İlgili Rivâyetlerin Tespit, Tahlil ve Değer- lendirmesi

Detection, Analysis and Criticism on Riwayahs about the Big Jawshan

MUSTAFA ÖZTOPRAK*

Öz: Cevşen, Şii kaynaklı, içinde 1001 esmanın geçtiği bir rivâyettir. Şii kaynaklarda yaygın olan Cevşen, Sünnî Müslümanlar arasında da az da olsa tanınmaktadır. Cevşen rivâyeti, isnâd açısından tek bir tarike sahiptir. Ancak onun geçtiği kitaplara bakıldığında, her birinde farklılıklar arz eden bir nakille karşılaşmak mümkündür. Türkiye’de ve Şii kaynaklardaki Cevşen arasında farklılıklar tespit edilmektedir. Cevşen, Şii’lerin ikinci derece kaynaklarında geçmektedir. Söz konusu kaynakların ilki hicri 905’te vefat eden Ke’ami’ye aittir. Cevşen’in geçtiği kitapların hepsi Ke’ami’nin *Beledü’l-emîn* isimli kitabını kaynak göstermektedirler. Ancak rivâyetin isnâdında bulunan son râvî Musa Kâzım ile Ke’ami arasında 701 yıl vardır. Cevşen’in arada bulunan bu kadar zamanda başka herhangi bir kaynaktan geçmemesi, sonradan oluşturulduğu kanaatini güçlendirmektedir. Ehl-i Sünnet kaynaklarında geçmeyen, sadece Şii kitaplarda zikredilen Cevşen hakkında farklı âlimlerin değerlendirmeleri bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cevşen, rivâyet, Şia, Ehl-i Sünnet, esmâü’l-hüsnâ.

Abstract: The Jawshan, Shia origin, where in late 1001 names is a riwayah. Jawshan more common in the world of Shia, Ahl al-Sunnah is known among Muslims, though few in number. The Jawshan of the riwayah, in terms of attributing one has tarik. But now that his book Looking at the differences in each encounter is possible to supply a transplant. The Jawshan known in Turkey rather than the difference between Shia are determined. The Jawshan is mentioned in secondary sources of Shia sources. That the resource in question is the earliest period belongs to Ke’ami’y who died in 905 Hijri calendar. Jawshan later, all of the books that illustrate Ke’ami’y resources. But the riwayah is located in the

* Yrd. Doç. Dr. | Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü

attributing of the last 701 years Kef'amî with rave Musa Kâzım pass. Meanwhile, this much time to go through any other source strengthens the conviction that he subsequently created. Ahl al-Sunnah sources published only mentioned in the books of Shia scholars ratings are different about the Jawshan.

Keywords: Jawshan, riwayat, Shia, Ahl al-Sunnah, al-asma al-husna.

Giriş

İslâm inanç sisteminde duaların önemi büyüktür. İnsanın, herhangi bir şeye ihtiyaç duyduğunda, sıkıntılarla muhatap olduğunda ve sevinç anlarında dua ettiği bilinmektedir. İnsanın hayatında bu kadar önemli bir yer tutan dua ibadetinin temel esaslarının olması, Allah emri ve Rasûl'ünün uygulamalarıyla şekillenmesi bir Müslüman için önem arz etmektedir. Çünkü duanın nasıl yapılacağını bilmek, onu yapacaklar için rehberlik etmek önemlidir. Bu çerçevede gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse hadis-i şeriflerde birçok örnek dua bulmak mümkündür.

Kur'an-ı Kerim'in sübutu kesin olduğu için ondan gelen duaların sıhhatinde herhangi bir problem yoktur. Ancak hadis-i şeriflerin bir kısmı için durum böyle değildir. En azından mezkûr kısımda değerlendirilen rivâyetlerde, isnâd ve metin açısından problemler bulunabilmektedir. Duayı yaparken bir Müslüman, "Allah Rasûlü bu şekilde yaptı, ben de öyle yaparak hem sünneti ihya eder, hem de dua ederim" şeklinde düşünürken, gerçekte Rasûlüllâh böyle yapmış mıdır? sorusunun bilinmesi, bilinçli bir ibadet hayatına ulaşma açısından önem arz etmektedir.¹ Bu meyanda, Allah Rasûlü'ne Uhud Savaşı sırasında Cebrâil tarafından öğretildiği belirtilen Cevşen rivâyeti, isnâd ve metin açısından değerlendirilecektir.

Cevşen, Farsça zırh anlamına gelmektedir.² Ehl-i Beyt kanalıyla Hz. Peygamber'den nakledildiği ifade edilen duanın adıdır. Cevşen denilince

¹ Bir Müslüman açısından dini öğrenme kaynakları bellidir. Bunlar, ayetler ve hadislerdir. Diğer konularda olduğu gibi dua mevzuunda da ayet ve hadisler dikkate alınmalıdır. Bu noktada, Cevşen gibi büyük vaatler içeren ve isnadı Peygambere ulaşmayan ancak halk arasında meşhur olmuş dualara itibar edilmemesi gerektiği konunun uzmanları tarafından tavsiye edilmektedir (Erul, Bünyamin, Cevşen Nedir, Ne değildir?, yy., ts., s. 1-2).

² Konu ile ilgili geniş bilgi için bk: Meclisi, *Bihâru'l-Envâr*, XCI, 382; Toprak, Mehmet, "Cevşen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Ankara 1993, VII, 462-464.

ilk olarak akla Cevşen-i Kebîr gelmektedir. Ancak çok fazla bilinmese de, Cevşen-i Sağîr isimli bir başka dua daha vardır. Biz makalemizde, herkesin Cevşen olarak bildiği Cevşen-i Kebîr'i ele alacağız.

Cevşen-i Kebîr, Şîî mezhebinin yaygın olduğu bölgelerde meşhur olup zamanla Ehl-i Sünnet mensuplarından da özellikle Türkiye'de benimsenen³ ve okunan bir duadır. İçinde, Allah'ın isminin bulunduğu 100 maddenin her birinde 10, bir tanesinde ise 11, toplamda 1001 esmâ geçmektedir. Şîî ile Sünnî dünyanın arasını yakınlaştıracak, belki de ortak değerler olarak ele alınabilecek Cevşen haricinde de rivâyetler bulunmaktadır. Mesela, Celcelûtiyye ve Kumeyl bu çerçevede değerlendirilebilecek Şîî kaynaklı ancak zamanla Sünnî literatürde de yer bulan dua içerikli rivâyetlerdir. Ehl-i Sünnet Müslümanlarının bir parçası olarak ülkemizde farklı dini grupların söz konusu dualara önem vermesi buna delil olarak gösterilebilir. Şîî'lerin mutaassıp tavrı ve sadece Ehl-i Bey'ten gelen hadisleri kabul şartı⁴ belki de Ehl-i Sünnetteki meşhur değerlerin onlara geçmesini engellemektedir. Ancak Sünnî Müslümanlardan Şîî'lerin itibar ettiği Cevşen gibi rivâyetlere değer veren kesimler bulunabilmektedir.

Makalemizde, Cevşen ismiyle Müslümanlar arasında yer eden rivâyetin isnâd ve metin açısından değerlendirmesi yapılacaktır. Ülkemizde Cevşen üzerine çok fazla bir çalışma bulunmamaktadır. Akademik anlamda yapılan iki çalışma söz konusudur. Bunlardan birincisi, Abdullah Aydın'ın Cevşen'in kaynaklarını inceleyen makalesi, diğeri ise Cevşen'in hadis ilmi açısından değerlendirmesini yapan yüksek lisans çalışmasıdır.⁵ Abdullah Aydın'ın makalesinde, tamamen kaynak incelemesi üzerinde durmaktadır. Adnan Yeniay ise çalışmasında, Cevşen hakkında lehte aleyhte olanların görüşlerini incelenmiştir. Makalemizde

³ İslam dünyasında hadis alanındaki çalışmalarıyla meşhur olan Şuayb Arnaûd, Cevşen'i tanımamaktadır (Yıldırım, Enbiya, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular Büyük Muhaddis Şuayb Arnavud İle Söyleşi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011, s. 302). Türkiye dışındaki Sünnî İslâm ülkelerinde Cevşen'in kısmi bilinmesindeki en büyük amilin, o bölgelerde açılan okullar olduğu tespit edilmektedir (Aydın, Abdullah, *Cevşen Duası- Kaynakları Hakkında Bir İnceleme-Usul: İslâm Araştırmaları*, 2011, sayı: 15, s. 17).

⁴ Sofuoğlu, Cemal, "Şia-i İmamiyyenin Hadis Anlayışı", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, s. 265-266.

⁵ Bkz: Aydın, Abdullah, *Cevşen Duası- Kaynakları Hakkında Bir İnceleme-Usul, İslâm Araştırmaları*, 2011, sayı: 15, s. 7-29; Yeniay, Adnan, *Cevşen Duasının Hadis İlmi Açısından Kritiği*, Sivas, 2008, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

ise, söz konusu iki çalışma ile kaynak incelemesi noktasında ortak noktalar olmakla birlikte farklı yönler de bulunmaktadır. Çalışmamızda meseleyi, sadece kaynak tahlili ile ele almanın yeterli görmeyip, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatıyla beraber değerlendirmeyi yeğledik. Çünkü Cevşen rivâyetinin başında faziletine dair zikredilen birçok konu bulunmaktadır. Onların Allah Rasûlü'nün hayatında makes bulup-bulmadığını tespit etmek meselenin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla Cevşen'in Hz. Nebî (s.a.s.)'nin hayatıyla birlikte değerlendirilmesi, farklı mezheplerin konu ile ilgili görüşleri, Sünnî İslâm dünyasında özellikle ülkemizde yaygınlık kazanması, bunun amili olarak Bediüzzaman'ın Cevşen'i ele alışı ve Şii kaynaklarda yaygın olan rivâyet ile ülkemizdeki ayrıntılı içerik mukayesesinin yapılması makalemizi diğer çalışmalardan ayıran yönlerdir. Bu çerçevede makalemiz, iki ana başlıktan oluşacaktır. Bunlar: Cevşen'in mahiyeti ve Cevşen hakkında farklı kesimlerin değerlendirmeleridir. Cevşen'in mahiyeti başlığı altında; Cevşen'in isnâd açısından değerlendirmesi, farklı Cevşen rivâyetlerinin içerik açısından mukayesesi ve Hz. Peygamber ve Zırrh konuları incelenecektir. İkinci başlık olan Cevşen hakkındaki değerlendirmelerde; Ehl-i Sünnet ve Cevşen, Şia ve Cevşen ve Bediüzzaman Said Nursî ve Cevşen ilişkisi ele alınacaktır.

1. Cevşen'in Mahiyeti

1.1. Cevşen'in İsnadı

Cevşen hakkında genel olarak bir isnâd zinciri ifade edilmektedir. Hem Şii hem de Türkiye'de Cevşen'e değer veren kaynaklara bakıldığında isnâdın şu şekilde oluştuğu görülmektedir. Musa Kâzım (v. 183/799), Cafer-i Sâdık (v. 148/765), Muhammed Bâkır (v. 114/733 [?]), Zeynelabidîn (v. 94/712), Hz. Hüseyin (v. 61/680), Hz. Ali (v. 40/661) ve Hz. Peygamber (s.a.s.).⁶ Bazı kaynaklar, Zeynelabidîn'e kadar isnâdı zikrederken⁷ bazıları ise Musa Kâzım'a kadar⁸ belirtmektedir. Cevşen rivâyeti, isnâd açısından herhangi bir tenkide tabi tutulmamıştır. Şii kaynaklarda

⁶ Meclisi, *Bihâru'l-envâr*, XCI, 382; Sebzevarî, Hacı Molla Esrar Hadi b. Mehdi Hadi-i, *Şerhu duâ'î'l-cevşeni'l-kebir*, thk. Necefkulî Habibi, Danişgah-ı Tahran, 1296, s. 7; Gümüşhanevî, Ahmet Ziyâüddin, *Mecmûatü'l-ahzâb*, III, 231; Bediüzzaman, *Lemalar*, s. 332.

⁷ Gümüşhanevî, Ahmet Ziyâüddin, *Mecmûatü'l-ahzâb*, III, 231.

⁸ Meclisi, *Bihâru'l-envâr*, XCI, 382; Bediüzzaman, *Lemalar*, s. 332.

geçmiş olması, bunun temel nedeni olarak ifade etmek gerekmektedir. Çünkü onlara göre imamlar, Peygamberler gibi mâsum kabul edildiği için (نعققد: أنّ الإمامة كالنبوة؛ لا تكون إلا بالنص من الله تعالى على لسان رسوله)⁹ on iki imamdan nakledilen söz, fiil ve takrirler Peygamber sözüyle eş değerde görülüp dinin Kur'an'dan sonra ikinci kaynağı sayılmıştır (والدليل القطعي) (دال على وجوب الرجوع إلى آل البيت، وأنهم المرجع الأصلي بعد النبي لأحكام الله المنزلة)^{10 11}

Cevşen'in zikredildiği bütün kaynaklar, temel kitap olarak Kef'amî'nin *Beledü'l-Emîn*'ini göstermektedirler. Kef'amî, mezkûr eserinde 14 sayfada Cevşen'e yer vermektedir. Rivâyetin başında sadece "Peygamber'den nakledilmiştir (وهو مروى عن النبي)" ibaresi geçmektedir. Herhangi bir isnâda yer vermemektedir. Cevşen rivâyetini matbu olarak ilk defa Kef'amî'nin *Beledü'l-Emîn* isimli eserinde zikretmesi, yaşadığı dönem göz önüne alındığında dikkat edilmesi gereken noktalar bulundurmaktadır. Çünkü Kef'amî (v. 905/1500), hicri 840-905 yılları arasında yaşamış Şîî bir âlimdir. Hz. Peygamber'in vefatından yaklaşık 868 yıl sonra Cevşen rivâyetini kayda geçirmiştir. Cevşen rivâyetinin isnâdını zikreden müellifler senedin en sonunda Musa Kâzım'a yer vermektedirler. Musa Kâzım'ın vefat tarihi 183/799 olarak ifade edilmektedir.¹² Rivâyet, isnâddaki en son râvînin vefatından 701 yıl sonra Kef'amî'nin eserinde geçmektedir. Bu durum, Cevşen isnâdının ve metninin sahîh olmadığına hatta sonradan oluşturulduğuna işaret etmektedir. Çünkü kaydı olmayan bir rivâyetin sözlü olarak miladî 1500'lü yıllara kadar başka râvîler tarafından da farklı kitaplarda geçmesi gerekirdi. Ancak durum bunun hilafına gerçekleşmiştir. Kef'amî'nin *Beledü'l-Emîn* isimli eseri, isnâd açısından değerlendirilmelidir. Çünkü kitabın geneline bakıldığında isnâd sistemi olmaksızın rivâyetlere yer verildiği tespit edilmektedir.¹³ Ancak ondan sonra yaşamış ve Cevşen'e eserlerinde yer veren âlimler isnâdı zikretmişlerdir. Kef'amî'den Cevşen'i aldıklarını ifade

⁹ Muhammed Rızâ el-Muzaffer, *Akaidü'l-imâmiyye*, Mektebetü'l-ebhasi'l-akaidiyye, Tahran, ts., s. 86.

¹⁰ Muhammed Rızâ el-Muzaffer, *Akaidü'l-imâmiyye*, s. 81.

¹¹ Üzüm, İlyas, "Şia", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2010, XXXIX, 118.

¹² Ziriklî, Hayreddin Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fârisî, *el-A'lâm kâmusu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*, Dâru'l-İlim, Beyrut 2002, VII, 321.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bk: Kef'amî, Takıyyüddin İbrahim b. Ali b. Hasen b. Muhammed el-Âmilî, *Beledü'l-emîn ve'd-dir'u'l-hasîn*, thk. Alâüddin el-A'lamî, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 1418, s. 265, 321, 322.

eden söz konusu müellifler, nedense onda olmayan isnâdı Cevşen'in başında zikretmeye başlamışlardır. Buna ilaveten, sonraki dönemdeki müelliflerin Cevşen isnâdında farklılıkların olduğuna ise zaten yukarıda işaret edilmiştir.

1.2. Cevşen'in İçerik Mukayesesi

Cevşen'in içerik mukayesesine geçmeden önce rivâyetin metnini ve metnin akabinde onun faziletine dair zikredilenleri ifade etmek gerekmektedir. Rivâyet şu şekildedir:

Musa Kâzım, Cafer-i Sâdık, Muhammed Bakır, Zeynelabidîn, Hz. Hüseyin, Hz. Ali (r.a.)'den rivâyet edilmiştir. "Cebrâil, Peygamber (s.a.s.)'e Uhud'da¹⁴, savaşın şiddetlendiği anda geldi. Hz. Peygamber'in üzerinde ağır bir zırh vardı. Allah Rasûlü, Rabbine dua etti. Cebrâil geldi ve Ya Muhammed! Rabbin sana selam ediyor, üzerindeki zırhı çıkar ve hem sana hem de ümmetine emniyet sağlayacak olan şu duayı (Cevşen'i) oku. Kim evden çıkarken o duayı okursa Allah onu korur ve cennet o kimseye vacip olur. Buna göre Allah, Cevşen-i Kebir'i dünyayı yaratmadan 50.000 yıl önce arşın direkleri üzerine yazmıştır. Bu duayı okuyan veya yazılı olarak üzerinde bulunduran kimse dünyada her türlü belâ, âfet, hastalık, yangın ve hırsızlıktan korunduğu gibi Allah ile kul arasında perde kalmaz ve bütün istekleri yerine getirilir. Cevşen-i Kebir ile Allah'a münâcâta bulunan kimseye Bedir şehitleri derecesinde 900.000 şehit sevabı verilir. Bu duayı kefeninin üzerine yazan mümin ise azap görmez, Münker-Nekir korkusundan emin olur ve Allah o kimsenin kabrine 70.000 melek gönderir. Onu okuyan kimse dört semavî kitabı okumuş gibi olur; her harfi için kendisine cennette iki ev ile iki eş verir; ayrıca insandan ve cinlerden olan bütün müminlerinki kadar sevap kazanır, asla cehenneme girmez. Kim halis niyetle Ramazan ayının başında onunla dua ederse Allah ona Kadir Gecesi'nin sevabını verir. Kim onunla Allah'a dua ederse, onunla Allah arasında bir perde kalmaz ve Allah ona istediğini verir...."¹⁵

Cevşen, yüz maddeden oluşmaktadır. Her bir madde 10, bir madde

¹⁴ Rivâyetler incelendiğinde, bazılarında Uhud'a giderken, bazılarında savaşın kızıştığı esnada, bazılarında ise bir savaşta ifadesi geçmektedir. Ancak rivâyetlerin büyük çoğunluğunda, Uhud Savaşı'nda ifadesi zikredilmektedir.

¹⁵ Meclisi, *Bihâru'l-envâr*, s. 382-384.

ise 11 olmak üzere toplamda Allah'ın 1001 ismi geçmektedir.¹⁶ Şii kaynaklardaki Cevşen ile Türkiye'deki Cevşen¹⁷ arasında farklar bulunmaktadır. Bu farklılıkları birkaç maddede toplamak mümkündür:

a. Yapılan incelemeler neticesinde, Şii kaynaklardaki Cevşen'de bulunup da Türkiye'deki Cevşen'de ya değiştirilmiş ya da bulunmayan 240 farklı nokta tespit ettik. Tek rivâyetten bu kadar farklılığın çıkması dikkate alınması gereken bir noktadır. Söz konusu farklılıklardan birkaçını şu şekilde zikredebiliriz: Cevşen'lerde, 23 ile 37, 30 ile 31 ve 35 ile 36. madde yer değiştirmiştir.

b. Türkiye'deki yaygın rivâyet ile Şii kaynaklardaki metin arasında fazlalık ve eksiklikler bulunmaktadır. Mesela, Türkiye nüshasındaki 32. maddede “Ya Vâcid” ve “Ya Hâdî” Şii'lerin dikkate aldığı nüshada bulunmamaktadır. Şii kaynaklardaki Cevşen'in 32. maddesinde geçen “Ya Ehad” ve “Ya Hâmid” Türkiye nüshasında yoktur. Ayrıca, Şii kaynaklardaki nüshanın 100. maddesi Türkiye'deki nüshada tespit edilememiştir.

c. Her iki nüsha arasında Arap dili açısından farklılıklar vardır. Mesela, “Ya” nida/seslenme harfidir. Kendinden sonra gelen kelime alem olursa dammeli olması gerekmektedir. Ancak bu uygulama Türkiye nüshasında dammeli, Şii nüshasında fethalıdır.

d. Türkiye'deki Cevşen'de, her bir maddeden sonra “*Sübhaneka ya lailahe illa ente'l-emânü'l-emân hallisna mine'n-nâr*” şeklindeki dua tekrar edilmektedir. Bu dua, Şii kaynaklardaki Cevşen'de bu şekliyle bulunmamaktadır. Söz konusu duanın bir bölümündeki ifadeler belirli sayılardan sonra değişmektedir. Mesela, ilk 20 maddede “*Hallisnâ mine'n-nâr*”, 21 ila 60. maddeler arasında “*Ecirna mine'n-nâr*”, 61 ile 90. maddeler arasında “*Neccina mine'n-nâr*” ve kalan 10 madde ise “*Hallisnâ mine'n-nâr*” şeklinde geçmektedir. Ayrıca Şii kaynaklarda, “*Sübhaneka Ya lailahe illa ente'l-emânü'l-emân hallisna mine'n-nâr*” şeklindeki dua yok iken onun yerine biraz daha değişik “*Sübhaneka ya lailahe illa ente'l-gavse el-gavs hallisnâ mine'n-nâr*” şeklinde geçmektedir.

e. Bazı bölümlerde kelimelerin müradiflerinin kullanılması aç-

¹⁶ Allah Rasûlü'nden gelen rivâyetlere bakıldığında bu kadar uzun madde ve metni olan bir hadise rastlanmamaktadır. Cevşen, Kefami'nin eserinde 14 sayfayı bulmaktadır. Dolayısıyla bu durum, onun uydurma olma ihtimalini güçlendirmektedir (Bkz: Kırbaoğlu, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, s. 20).

¹⁷ Burada kastedilen, Bediüzzaman Said Nursi'nin arkadaşlarına tavsiye ettiği Cevşen'dir.

sından farklılıklar bulunmaktadır. Mesela, 52. maddede **يَا رَبَّ النَّبِيِّينَ وَالْأَنْبِيَاءِ** ya **رَبَّ النَّبِيِّينَ وَالْأَنْبِيَاءِ** kullanılması gibi. Şîî kaynaklardaki nüshada yukarıdaki gibi iken, Türkiye'deki nüshada “Ebrâr” ve “Ehyâr” yer değiştirmiştir. 55. maddede de benzer bir durum söz konusudur.

f. Cevşen’de 24 farklı ayetten parçalar yer almaktadır. Mesela, 68. maddedeki 6 tane ayetten parçayı şu şekilde zikredebiliriz:

يَا مَنْ جَعَلَ الْأَرْضَ مِهَاداً يَا مَنْ جَعَلَ الْجِبَالَ أَوْتَاداً يَا مَنْ جَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجاً يَا مَنْ جَعَلَ الْقَمَرَ نُوراً يَا مَنْ جَعَلَ اللَّيْلَ لِبَاساً يَا مَنْ جَعَلَ النَّهَارَ مَعِاشاً يَا مَنْ جَعَلَ النَّوْمَ سُبَاتاً يَا مَنْ جَعَلَ السَّمَاءَ بِنَاءً يَا مَنْ جَعَلَ الْأَشْيَاءَ أَزْوَاجاً يَا مَنْ جَعَلَ النَّارَ مِرْصَاداً

68. maddenin metninde siyah puntolarla gösterilen yerlerin geçtiği ayeti kerimeler şunlardır: **يَا مَنْ جَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجاً** Nuh, 71/16, **يَا مَنْ جَعَلَ الْقَمَرَ نُوراً** Yunus, 10/5, **يَا مَنْ جَعَلَ اللَّيْلَ لِبَاساً** Nebe, 78/10, **يَا مَنْ جَعَلَ النَّهَارَ مَعِاشاً** Nebe, 78/11, **يَا مَنْ جَعَلَ النَّوْمَ سُبَاتاً** Furkan, 25/47, **يَا مَنْ جَعَلَ السَّمَاءَ بِنَاءً** Bakara, 2/22.

Maddeler halinde zikrettiğimiz farklılıklar, Türkiye’de ve Şîî kaynaklarda Cevşen olarak nitelendirilen duanın birden fazla metninin olduğuna işaret etmektedir. Tek bir Cevşen’den bahsetmek mezkûr durum açısından mümkün görünmemektedir. Ancak farklılıkların dışında kalan kısmın Cevşen’in çoğunluğu oluşturması hasebiyle, metinlerde meydana gelen değişikliklerin nakillerden kaynaklandığını tahmin etmek yerinde olacaktır.

1.3. Hz. Peygamber ve Zırh

Cevşen rivâyetinde Cebrâil (a.s.)’ın Hz. Peygamber’den Uhud Savaşı’na giderken üzerindeki zırhı çıkarmasını istediği geçmektedir. Bu durum, Allah Rasûlü’nün tedbirli hareket etmeyi elden bırakmadığına dair rivâyetlerini akla getirmektedir. Hz. Peygamber’in ihtiyatlı hareket etmeye verdiği önem birçok rivâyette geçmektedir.¹⁸ İhtiyatı elden bı-

¹⁸ Allah Rasûlü’nün ihtiyatlı olmayı teşvik eden birçok hadisi bulunmaktadır. Bunları şu şekilde zikredebiliriz: Peygamber (s.a.s.)’in Medine’ye geldiği günlerden biriydi. Bir terdihin hissetti, uyuyamadı. “Keşke bu gece dikkatli sahâbilerimden biri beni korusa” derken dışarıda bir silah hışırtısı duydu: “Kim var orada?” diye seslendi. Dışarıdaki kişi, “Sa’d b. Vakkas’ım” diye cevap verdi. “Bu saatte niçin geldin, Sa’d?” diye sorunca da: “Rasûlüllâh’a bir tehlike gelebilir diye içime bir korku düştü. Sizi korumaya geldim” dedi. Rasûlüllâh bu uyanık sahâbisine dua etti ve gönül huzuruyla yatağına yatıp uyudu (Buhârî, Cihâd 70, Temennî 4; Müslim, Fezâilü’s-sahâbe 39-40). Peygamber Efendimiz bir savaşa gittiğinde, önemli mevkilere nöbetçi diker ve onlara dikkatli olmalarını tembih ederdi (Ebû Dâvûd, Cihâd 16). Ümmetine birçok bakımdan tedbirli olmayı öğretti. Gece karanlığı basarken şeytanların yeryüzüne dağıldığını, o saatte çocukları soğa çıkarmamak gerektiğini, ama bir süre sonra onları serbest bırakmakta bir sakınca

rakmayan bir nebînin zırhı çıkardığını düşünmek, rivâyetler arasında bir tenakuzun olabileceği sonucunu doğuracaktır. Bu durum, Allah Rasûlü'nün Uhud ve sonrasında katıldığı savaşlarda zırh giyip-giymediğine dair bilgileri tespit etmenin önemini ortaya koymaktadır.

Hız. Peygamber'in hayatı boyunca kullandığı belirtilen yedi zırh tespit edilmektedir. Söz konusu zırhlar: Zâtülfudûl, Fiddâ, Sa'diyye, Betrâ, Zâtülhavâşi ve Hırnık'tır. Bunlardan Zâtülfudûl, vefatı esnasında borcu karşılığında bir Yahudî'nin elinde rehin bulunuyordu.¹⁹

Hız. Peygamber, Uhud günü iki zırhı üst üste giyerek savaşa gitmiştir. Şîî kaynaklarda geçen Cevşen rivâyetinde Cebrâil (a.s.)'ın savaş esnasında geldiği belirtilirken, Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhanevî'nin *Mecmûatü'l-ahzâb* isimli eserinde savaşa giderken geldiği geçmektedir. Şîî kaynaklardaki Cevşen'de savaşta Rasûlüllâh'ın Allah'a yardım amaçlı yaptığı dua'dan bahsederken, *Mecmûatü'l-ahzâb*'ta sıcaklıktan sıkıntıya düşmesi sonucu bir ferahlama amacıyla Cebrâil'in Cevşen'i getirdiği zikredilmektedir. Her iki rivâyetin de ortak noktası olayın Uhud Savaşı'nda meydana geldiği yönündedir. Allah Rasûlü'nün diğer savaşlara nazaran iki zırh ile birlikte gittiği savaşta zırhını çıkardığına dair Cevşen için geçen rivâyetlerin, aksini savunan hadislerden çok az sayıda hatta bir tane kalması fevkalade dikkat çekicidir. Bu noktada, Uhud Savaşı'ndaki zırhı çıkarıp-çıkarmama olayını test edebilecek bir durumu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. O nokta, eğer Allah Rasûlü'ne Uhud Savaşı'nda "zırhını çıkar, bu dua sana koruyucu olarak yeter" denilmişe, O'nun Uhud'dan sonra katıldığı savaşlarda zırh kullanmış

---

bulunmadığını söylerdi (Buhârî, Bed'ü'l-halk 11;12, Müslim, Eşribe 97). Geceleyin yarken kapıları kapamayı, kandilleri ve ateşi söndürmeyi, içinde yiyecek bulunan kapıların ağızını örtmeyi, su tulumlarının ağızını bağlamayı tavsiye ederdi. Kabın üzerine örtecek bir şey bulunmadığı zaman, oraya, besmele çekerek bir tahta parçası konmasını öğütlerdi (Buhârî, Bed'ü'l-halk 11, 12; Müslim, Eşribe 96, 99, 101). Bir Ramazan gecesinde Hız. Peygamber Mescid-i Nebevî'de itikâfa girmişti. Kendisini ziyarete gelen Safiyye annemizi evine götürüyordu. Yolda iki kişiyle karşılaştı. Onlara "Biraz yavaş olun" diye seslendi ve yanındaki hanımın eşi Safiyye Binti Huyey olduğunu söyledi. O iki sahâbi, Rasûlüllâh hakkında kötü bir şeyi akıllarından bile geçirmeyeceklerini söyleyince, Allah Rasûlü sözünü şöyle tamamladı: "Şeytan, insanın vücudunda kan gibi dolaşır, Onun sizin kalbinize bir kötülük - veya bir şüphe- atmasından korktum" buyurmuşlardır (Buhârî, İtikâf 11, Bed'ü'l-halk 11, Ahkâm 21; Müslim, Selâm 23-25), Konu ile ilgili ayrıca bk: Kandemir, Yaşar, "Tedbiri Elden Bırakmamak", *Altınoluk Dergisi*, İstanbul 2004, sayı: 221, s. 28.

¹⁹ el-Cevziyye, İbn Kayyım, *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd*, Müessesetü'r-Risâle, thk. Şuayb Arnaûd ve Abdülkadir Arnaûd, Beyrut 1407, I, 126; Usta, Aydın, "Zırh", *DİA*, Ankara 2013, XLIV, 391-394.

mıdır? sorusunun cevabı önem arz edecektir. Rivâyetler incelendiğinde, Allah Rasûlü'nün Uhud savaşından sonra da katıldığı savaşlarda zırh kullandığına işaret edilmektedir. Mezkûr rivâyetlerde, Allah Rasûlü'nün Hayber'in fethinde Zâtülfudûl ve Sa'diyye isimli iki zırhı üst üste giydiği, Mekke'nin fethinde örme ve Huneyn savaşında normal bir zırh kullandığı geçmektedir.²⁰ Ayrıca, vefat etmeden önce de yiyecek karşılığında zırhını bir Yahudi'ye emaneten verdiği bilinmektedir.

Uhud savaşından sonra zırh kullanmaya devam eden Hz. Peygamber'in Cevşen olayını yaşamadığı sonucuna varmak mümkündür. Çünkü bu savaşta, diğer savaşlara nazaran güvenliğe daha fazla önem atfetmiştir. Belki sadece zırh giyip-giyemediğinden bahsedilirken diğer güvenliğe dair noktalar göz ardı edilmektedir. Mesela, Allah Rasûlü, Uhud Savaşı'nda miğfer kullanmıştır.²¹ Miğfer, kullanan kişinin başına gelebilecek zararlardan korumayı amaçlayan bir savaş malzemesidir. Miğfer kullanması, Allah Rasûlü'nün sadece zırhla değil, onun dışındaki güvenliğini de gözden geçirmeyi ihmal etmediğini göstermektedir. Rasûlüllâh'ın savaş anlayışını ifade eden şu hadis, Cevşen rivâyetinin gerçekleşme ihtimalini zayıflatan bilgiler ihtiva etmektedir. Rasûlü Ekrem'e, Uhud Savaşı'nın nerede yapılacağı müzakere edilip, savaşın şehrin dışında yapılmasına karar verildikten sonra, bazı sahabiler kararın Allah Rasûlü'nün isteğinin zıddında çıkmasıyla yanlış yapıldığı düşüncesiyle görüşlerinden dönme eğiliminde olmuşlardır. Bunun üzerine Allah Rasûlü, "*Bir peygamber zırhını giydikten sonra Allah onunla düşmanları arasında hüküm verinceye kadar çıkarmaz. Eğer sabreder ve görevinizi yaparsanız, Allah zaferi size ihsan edecektir*"²² buyurmaktadır.

Rasûlüllâh (s.a.s.) gibi ashâbı da zırh giymektedir. Girdikleri savaşlarda elde ettikleri ganimetlerin içinde yüklü miktarda zırhın olduğu tespit edilmektedir. Allah Rasûlü, Huneyn Savaşı'na çıkarken, Safvan b. Uyyeyne'den 100 adet zırh ödünç almıştır.²³ Tebük Seferi'ne çıkan Allah

²⁰ Taberî, *Tarih*, II, 220; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, IV, 216; Safedi, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, I, 45.

²¹ Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 214; Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 174.

²² İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesar, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* thk. Ahmet Ferid el-Mezîdî, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1424, I, 301; Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 214; Taberî, *Tarih*, II, 60; İbn Kesir, *el-Bidye ve'n-Nihâye*, IV, 16.

²³ en-Nisâbü'rî, Hâkim, *el-Müstedrek ala sahihayn*, II, 54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, I, 335.

Rasûlü, yol üstündeki bölgelerde yaşayan, çoğunluğunu Hristiyanların, az kısmını da Yahudilerin oluşturduğu kabileleri İslam'a davet etmişti. Mezkûr bölgelerden biri olan Dumetülcendel'e gönderilen Halid b. Velid komutasındaki birlik, bölgenin liderini yakalayıp getirmişti. Cizye vermeyi kabul eden kabile liderinin ödeyecekleri arasında 400 adet zırh da bulunmaktadır.²⁴

Allah Rasûlü, yaşadığı bölgenin iklim şartlarını bilen birisidir. Söz konusu coğrafyada insanlar savaflara yüksek sıcaklıkların altında gitmektedir. Rivâyetlerde Cevşen'in gelme sebeplerinden biri olarak gösterilen hava sıcaklıklarının etkili olduğuna dair bilginin, O'nun hayatıyla bağdaştırmanın zor olacağı tespit edilmektedir. Çünkü hava sıcaklığı, O'nun hayatında amaçlarını gerçekleştirme yönünde engel teşkil etmemektedir. Bunun en önemli kanıtı, Tebük Savaşı'dır. Tebük Savaşı, hurmaların olgunlaştığı dönemde, sıcak yaz günlerinde yapılmıştır.²⁵ Ancak Allah Rasûlü, sefere çıkmak için sıcaklığı engel görmemiştir.

2. Cevşen Hakkındaki Değerlendirmeler

Cevşen'in farklı yönleriyle alakalı değerlendirmeler bulunmaktadır. Söz konusu değerlendirmelerle Cevşen'in daha iyi anlaşılması, farklı mezheb ve âlimlerin görüşlerinin aktarılması, meseleyi daha iyi anlamaya yardımcı olacaktır. Bu çerçevede, ülkemizde Cevşen'e fevkalade önem veren Bediüzzaman Saîd Nursî'nin görüşlerini²⁶ almak, onun faziletine dair rivâyetin devamında gelen bilgiler için Ehl-i Sünnet âlimlerinin neler söylediğini bilmek gerekmektedir.

2.1. Ehl-i Sünnet ve Cevşen

Ehl-i Sünnet kitaplarında Cevşen bulunmamaktadır. Ehl-i Sünnet kaynaklarındaki hadislerin sayısı sahabe ve tabiinin sözleri de dâhil tekrarsız 30.000 civarında tahmin edilmektedir.²⁷ Mükerrerleriyle birlikte 1.500.000'i bulduğu tahmin edilen²⁸ hadislerde Cevşen tespit edilememiştir.

Allah Rasûlü'nden gelen rivâyetlere bakıldığında bu kadar uzun bir

²⁴ İbn Kesir, *el-Bidaâye ve'n-nihâye*, Mektebetü'l-maarif, Beyrut, ts., V, 23.

²⁵ Taberî, *Tarih*, II, 182; Zehebî, *Tarihu'l-islam*, I, 335.

²⁶ Bediüzzaman, *Şuâlar*, s. 221; *Kastamonu Lâhikası*, s. 179; *Lemalar*, s. 332.

²⁷ Karataş, Mustafa, *Hadislerin Sayısı*, Nun Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 241.

²⁸ Karataş, Mustafa, *Hadislerin Sayısı*, s. 241.

hadise rastlanılmamaktadır. Çünkü Allah Rasûlü çok uzun konuşmayı arzu etmeyen bir metot takip etmektedir. O'nun vaazları incelendiğinde çok kısa olduğu hatta Cuma vaazlarının birkaç kelimeden meydana geldiği tespit edilmektedir.²⁹

Cevşen hakkında nakledilen rivâyetin okuyanlar açısından faziletlerine bakıldığında çok büyük vaatler içerdiği görülmektedir. Yani “Az bir amele karşılık büyük mükâfatlar verildiği” ifade edilmektedir. Mevzû hadis kitapları incelendiğinde, az amele çok sevap vaad ediliyorsa o rivâyetin uydurma olma ihtimaline karşı okuyucular uyarılmaktadır.³⁰ İbnü’s-Salâh (v. 643/1245), hadis uydurma yollarını anlatırken, uydurulan rivâyetlerin içinde uzun uzun hadislerin olduğunu belirtmiştir.³¹ Cevşen’in bazı kitaplarda 50-60, bazılarında 14-15 sayfa olmasını İbnü’s-Salâh’ın sözleriyle değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü Cevşen rivâyeti, Allah Rasûlü’nün zikrettiği hadislerin şekil ve muhtevasıyla uyuşmamaktadır. Aynı şekilde O’ndan gelen dua kitaplarına bakıldığında da benzer durum söz konusudur.³² Allah Rasûlü’nden gelen duaların büyük oranda kısa olduğu tespit edilmektedir. Cevşen’in de bir dua olduğu düşünülürse, sadece bu noktaya bakarak, bu rivâyetin Allah Rasûlü’ne ait olma ihtimalinin fevkalade zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

Cevşen’de Allah’ın 1001 isminden bahsedilmektedir. Mezkûr duanın Cebrail vasıtasıyla geldiği ifade edildiğine göre “Kudsî hadis” konumundadır ve Allah Teâlâ’nın muradıdır şeklinde düşünülebilir. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in Esmâü’l-Hüsna hakkında Ehl-i Sünnet kaynaklarında bu meyanda bir hadisi mevcut değildir. O’ndan gelen rivâyetlerde Allah’ın 99 isminden bahsedilmektedir ki rivâyet şu şekildedir: “Allah’ın 99 ismi vardır. Kim bunları ezberlerse cennete girer. Şüphesiz Allah tektir, tek olanı sever”³³ Bu rivâyetin dışında Allah Rasûlü’nden Esmâü’l-Hüsna zikredilerek ve rakam verilerek başka bir hadis tespit edilememiştir. “İslam âlimleri, hicri II. asırdan itibaren Esmâü’l-Hüsna üzerinde düşünmeye başlamışlardır. Âlimlerin büyük çoğunluğu 99 ismini tamam-

²⁹ Yeşil, Mahmut, *Va’z Edebiyatında Hadisler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001, s. 50.

³⁰ Kandemir, Yaşar, *Mevzu Hadisler*, İFAV, İstanbul 1997, s. 183.

³¹ Ebû Gudde, Abdülfettâh, *Mevzû Hadisler*, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, s. 105.

³² Dua konusuyla alakalı Buhârî’nin *Edebü’l-müfred* ve Nevevî’nin *el-Ezkâr*’ına bakılabilir.

³³ Buhârî, Daavat, 68.

lamaya ve onların nelerden oluştuğunu tespit etmeye çalışmışlardır. Bazıları ise, rakamın farklı olabileceğinden hareketle 100, 127, 300 ve 500 rakamlarını hem hadisler hem de Kur'ân-ı Kerîm açısından belirlemeye çalışmışlardır. Âlimlerin genel olarak tespitlerinin 100 civarında olduğu ortaya çıkmıştır. Ehl-i Sünnet kaynaklarında mesele bu şekilde iken, Şîî kaynaklarda da aslında çok farklı değildir. Şîî literatürde 99 isim hadisi, Hz. Ali'den rivâyet edilerek liste verilmekte, bazı kaynaklarda ise, Hz. Ali ile Ebû Hüreyre rivâyeti birleştirilerek sayı 133'e çıkarılmaktadır. Ayrıca Şîî âlimlerin Kur'ân-ı Kerîm'den çıkardığı esmâ sayısının 127 olduğu ifade edilmektedir.³⁴ Hem Şîî hem de Sünnî âlimlerinin değerlendirmelerinde Cevşen dışında 1001 isimden bahsedilmediği, aksine 99 isim üzerinde değerlendirmelerde bulunduğu tespit edilmektedir.

2.2. Şia ve Cevşen

Cevşen, Şîî kesimlerin önem verdiği önde gelen dört hadis kitabında yer almamaktadır. Söz konusu dört hadis kitabını yazan müelliflerin vefat tarihleri 328/939 ile 460/1067 arasındadır. Bu dört kitapta, Küleynî'nin *el-Kâfi fi usûli'd-din*'de yalnızca Hz. Peygamber'in değil, Hz. Ali, Muhammed Bâkır ve Cafer-i Sadık'ın bile söylemesi mümkün olmayanlarla birlikte 16199 rivâyet bulunmaktadır. el-Kummî'nin *Men la yahzuruhu'l-fakîh* isimli çalışmasında 9044, et-Tûsî'nin *Tehzîbu'l-ahkâm*'da 13559 ve *el-İstibsâr*'da 5551 rivâyet bulunmaktadır.³⁵ Şîîlerin en fazla önem verdiği bu dört kitapta toplam 44353 rivâyet bulunmaktadır. Muhammed Bâkır gibi Şîî imamlarından gelen ve haklarında uydurulan rivâyetlerin bile bulunduğu söz konusu kitaplarda Cevşen'in bulunmaması dikkat çekicidir. Cevşen'in isnâdında yer alan Muhammed Bâkır, özellikle el-Küleynî'nin *el-Kâfi*'sindeki rivâyetlerin hemen hemen hepsinin isnâdında yer almaktadır.³⁶ Dolayısıyla zikredilen söz konusu rivâyetlerin içinde Cevşen'in olmaması, dört müellifin en son vefat tarihleri dikkate alındığında, onun sonradan meydana getirildiği şüphesini ortaya çıkarmaktadır.

³⁴ Konu ile ilgili geniş bilgi için bk: Topaloğlu, Bekir, "Esmâü'l-Hüsnâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 1995, XI, 404-418.

³⁵ Sofuoğlu, Cemal, "Şia-i İmamiyyenin Hadis Anlayışı", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, İstanbul, 1993, s. 266-268; Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İFAV, İstanbul, 1997, s. 291-293.

³⁶ Sofuoğlu, Cemal, "Şia-i İmamiyyenin Hadis Anlayışı", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, s. 266-268.

Şiî'ler, hadis kitaplarına aldığı hadislerin belirli sahabîlerden ve Ehl-i beyt'ten olmasını tercih etmektedir. Ehl-i beytin dışında kalan sahabîlerden özellikle Selmân-ı Farisî ile birlikte Hz. Peygamber'in bir dönem kölesi olan Ebû Rafî'nin nakillerini de kabul etmektedirler. Hz. Peygamber'in kölesi Ebû Râfî, Uhud savaşına katılan sahabîlerdendir.³⁷ Ebû Râfî, Şiî dünyası için fevkalade önemli bir sahabîdir. Onların kullandığı hadislerde ilk sırada her ne kadar Hz. Ali zikredilse de, onun hadislerini ilk cem edenin Ebû Rafî olduğu kaydedilir. Bu hususu, Hz. Ali'nin yazdığı hadisleri ilk cem edenin Ebû Râfî olduğu şeklinde anlamak mümkündür. Bir gün Muhammed Bakır'ın meclisinde bir meselede ihtilaf vaki olur. İmam, "Oğlum, kalk Ali'nin kitabını getir" der. Büyük ve kalın bir kitap getirirler, aradıkları meseleyi orada bulurlar. İmam Muhammed Bâkır, "Ali'nin hattı, Rasûlüllâh'ın imlasıdır" der. Bu olay, Hz. Ali'nin sahifesinin imamların elinde olduğunu gösterir.³⁸ Hz. Ali'nin hadislerini yazan ve toplayan Ebû Râfî'den Cevşen hakkında herhangi bir naklin olmaması oldukça dikkat çekici bir durumdur. Çünkü Ebû Râfî, hadisleri cem etmemiş sadece nakletmiştir. Ayrıca Ebû Râfî'nin *Kütüb-i Sitte* ile birlikte Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i*, Mâlik'in *Muvatta'ı* ve Dârimî'nin *es-Sünen*'inde 43 rivâyeti bulunmakta olup, söz konusu rivâyetlerin çoğu Hz. Peygamber'in yakın çevresinde gördüğü olaylardan meydana gelmektedir.³⁹

2.3. Bediüzzaman Said Nursî ve Cevşen

Ülkemizde Cevşen'in yoğun olarak okunduğu birkaç cemaat bulunmaktadır. Bunların başında nur cemaati gelmektedir. Bediüzzaman Said Nursî, *Risâle-i Nur* isimli eserinin farklı yerlerinde Cevşen'e atıflar yapmıştır. Öncelikle söz konusu atıfların hepsinin Cevşen okumaya teşvik yönünde olduğunu belirtmek gerekmektedir. *Risâle-i Nur* külliyyatının farklı kitaplarında geçen Cevşen tavsiyelerini şu şekilde zikredebiliriz:

Bediüzzaman, *Lemalar'da*, Cevşen'in değerini ifade ederken, başka bir duayı da yanında zikretmiştir. O, "Yüz hâsiyeti ve faydası bulunan

³⁷ İbnü'l-Esir, İzzettin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, Kâhire 1989, I, 25.

³⁸ Sofuoğlu, Cemal, "Şia-i İmamîyyenin Hadis Anlayışı", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, s. 264-265.

³⁹ Aydınlı, Abdullah, "Ebû Rafî", *DİA*, İstanbul 1994, X, 211.

Evrâd-ı Kudsiye-i Şâh-ı Nakşibendîyi veya bin hâsiyeti bulunan Cevşenü'l-kebir'i, o faydaların bazılarını maksud-u bizzat niyet ederek okuyorlar, onun faydalarını göremiyorlar, göremeyecekler ve görmeye de hakları yoktur⁴⁰ değerlendirmesini yaparken, Cevşen'in gerçek değerini bilmeyenlerin olduğuna işaret etmektedir.

Bediüzzaman, *Risâle-i Nur*'un bazı yerlerinde Cevşen'den örnekler vererek, onun değerinin büyüklüğünü ifade etmeye çalışmıştır. Mesela, "Kur'an'ın hakiki ve tam bir nevi münâcâtı ve Kur'an'dan çıkan bir çeşit hülâsası olan Cevşenü'l-kebir namındaki münâcât-ı Peygamberide yüz defa "Sübhâneke yâ lâilâhe illâ ente'l-emânü'l-emânhallisnâ ve ecirnâ ve neccinâ mine'n-nâr" -Sen aczden ve şerikten münezzeh ve mukaddessin. Senden başka ilâh yok ki bize imdat etsin. El-aman, el-aman! Bizi azap ateşinden ve cehennemden halâs et, kurtar ve bize necat ver- cümlesinin tekrarında, tevhid gibi kâinatça en büyük hakikat ve mahlûkatın rububiyete karşı teşbih, tahmid ve takdis gibi üç muazzam vazifesinden en ehemmiyetli bir vazifesi ve şekâvet-i ebediyeden kurtulmak gibi nev-i insanın en dehşetli meselesi, ubudiyet ve acz-i beşerin en lüzumlu neticesi bulunması cihetiyle binler defa tekrar edilse yine azdır."⁴¹

Bediüzzaman Saîd Nursî, Cevşen'in sadece bir dua olmadığını aynı zamanda insanlığı aydınlatan bir ışık mesabesinde olduğuna işaret ettiğini şöyle zikretmektedir: "Cevşenü'l-kebir, kâinatı baştanbaşa nurlandırıyor, zulûmat karanlıklarını dağıtıyor, gafletleri, tabiatları parça parça ediyor; ehl-i gaflet ve ehl-i dalâletin altında saklanmak istedikleri perdeleri yırtıyor, gördüm, kâinatı envâıyla pamuk gibi hallaç ediyor, taraklarla tarıyor, müşahede ettim. Ehl-i dalâletin boğulduğu en son ve en geniş kâinat perdelerinin arkasında envâr-ı tevhidi gösteriyor."⁴²

O, Cevşen'in isnâdından hiç şüphe etmemektedir. Onun Hz. Peygamber'den gelen sağlam bir rivâyet olduğunu kabul etmektedir. Aksi yönlü ifadeleri söyleyenlere ise hayret etmekte, maddeler halinde delillerini belirtmektedir. Bu düşüncesini *Lemalar* isimli kitabında şu şekilde zikretmektedir: "Rasûl-i Ekrem (s.a.s.), Cevşenü'l-kebir namındaki münâcât-ı âzamında, marifetullahta gayet yüksek ve gayet câmi derece-i

⁴⁰ Bediüzzaman Saîd Nursî, *Lemalar*, s. 136.

⁴¹ Bediüzzaman, *Şuâlar*, s. 221.

⁴² Bediüzzaman, *Kastamonu Lâhikası*, s. 179.

marifetini göstererek böyle demiştir; biz de hayâlen o zamana gidip, Rasûl-i Ekrem (s.a.s.)'in dediğine âmin diyerek, aynı münacatı kendimiz de söylüyor gibi, sadâ-yı Muhammedî (s.a.s.) ile deriz.⁴³ Aziz siddîk kardeşlerim, bir biçare vesveseli ve hassas ve dinsizlerle görüşen bir adam, meşhur dua-ı nebevî olan Cevşenü'l-kebir hakkında ve akıl hari-cindeki sevap ve faziletine dair bir hadisi görmüş, şüpheyeye düşmüş. Demiştir: “Râvî, Ehl-i beytin imamlarından. Hâlbuki hadsiz bir müba-lağa görünüyor. Meselâ içinde der: Bu duaya Kur'ân-ı Kerîm kadar sevap verilir. Hem göklerdeki büyük melâikeler, o dua sahibini gördükçe kür-sülerinden inip ona pek büyük bir tevazu ile hürmet ederler. Bu ise, aklın ve mantığın mikyaslarına gelmez” diye, *Risâle-i Nur*'dan imdat istedi. Ben de Kur'ân'dan ve Cevşen'den ve nur'lardan gayet kat'î, tam akıl ve hikmete mutabık bir cevap verdim. Size gayet kısa bir icmâlini beyan ediyorum. Şöyle ki, ona dedim:

a. Yirmi dördüncü sözün üçüncü dalında on adet “usûl” var, böyle şüpheleri esasıyla keser, izale eder. Ona bak, cevabını al.

Bediüzzaman, söz konusu yerde kıyamet alametleriyle ilgili konu-larda yanlış anlaşılan hadislerin nasıl olması gerektiğini kendisinin belirlediği on maddede ifade etmektedir. On maddenin ikincisi, “Dinî meselelerde delil gerektiren ve gerektirmeyen konular” ve beşincisi, “Evliya ilhamının hadisle karıştırılmasından doğan sonuçlar” başlıkla-rını taşımaktadır. İkinci maddenin açıklamasında, “İmanî olmayan ko-nularda katî delil istenmez”⁴⁴ değerlendirmesinde bulunurken, beşinci maddenin açıklamasında “Bazı ehl-i keşif ve ehl-i velâyet olan muhad-disîn-i muhaddesîn ilhamlarıyla gelen bazı maânî, hadis telâkki edil-miş. Hâlbuki ilham-ı evliya'da, bazı ârızalarla hata olabilir. İşte, bu ne-viden bir kısım hilâf-ı hakikat çıkabilir.”⁴⁵ Bediüzzaman, evliyanın il-hamla aldıklarına mezkûr ifadelerinde hataların olabileceğini, Cevşen konusunda böyle bir hatanın söz konusu olmadığını, bizzat kendisinin onu ilhamla aldığını şu şekilde ifade etmektedir:

“...Yeni Saîd'in hususi üstadı olan İmam-ı Rabbanî, Gavs-ı Âzam ve İmam-ı Gazzâlî, Zeynelâbidin (r.a.) hususan Cevşenü'l-kebir münaca-

⁴³ Bediüzzaman, *Lemalar*, s. 332.

⁴⁴ Bediüzzaman, *Yirmi Dördüncü Söz*, s. 147.

⁴⁵ Bediüzzaman, *Yirmi Dördüncü Söz*, s. 148.

tını bu iki imamdan ders almışım. Hz. Hüseyin ve İmam-ı Ali'den aldığım ders, otuz seneden beri, hususan Cevşenü'l-kebîr ile daima onlara manevi irtibatımda, geçmiş hakikati ve şimdiki *Risâle-i Nur*'dan bize gelen meşrebi almışım.⁴⁶ Bediüzzaman, Cevşen'in ilham yoluyla alınabileceğini ifade etmesi ve bizzat hayatından örnek vermesi, özellikle ehl-i tasavvufun hadis alma yollarından biri olarak temayüz eden, ancak hadisçiler tarafından dikkate alınmayan "İlham yoluyla hadis alma"⁴⁷ düşüncesini kabul ettiğini göstermektedir.

b. Her gün bütün ümmet kadar hasenat ona işlenen ve bütün ümmetin saadetlerine yardım eden ve İsm-i Âzam'ın mazharı ve kâinatın çekirdek-i aslisi, hem en mükemmel ve cami meyvesi olan zât-ı Ahmediye (s.a.s.), o duanın kendi hakkında o azim mertebesini görmüş, ona haber veren Cebrail (a.s.)'den işitmiş, başkalarını kendine kıyas etmiş veya edilmiş. Demek o pek fevkalâde ve acip sevap, zat-ı Ahmediye'nin velâyet-i kübrasından ona gelmiş. Küllî, umumî değil, belki o duanın mahiyetinde böyle harika bir kıymet var ve İsm-i Âzam mazharı olan zatın tebâiyetiyle başkalarına dahi o sevap mümkündür; fakat gayet ehemmiyetli şartları var, yalnız okumak kâfi gelmez. Yoksa muvazene-i ahkâmı bozar, farzlara ilişir.

⁴⁶ Bediüzzaman, *Emirdağ Lâhikası*, s. 18.

⁴⁷ İlham yoluyla hadis alma ameliyesi üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Tartışmaların genellikle iki cenahı olmuştur. Bunlardan birisi hadisçiler diğeri ise Ehl-i tasavvufur. Hadisçiler, hadis tahammül ve eda yöntemlerinin genel kabul görmüş esaslar üzerinde yapıldığını ifade ederek, farklı bir yöntem olan ilhamla hadis almanın doğru olamayacağını beyan etmişlerdir. Ehl-i tasavvuf ise, velilerin keşf ve ilhamı her ne kadar vahiy mesabesinde olmasa da, Allah Rasûlü'ne gelen vahyin haber verilmesi ve tespiti yönünde değerlendirmesinin yararlı olacağını düşünmektedirler. Hadisçiler, ilham yoluyla gelen rivâyetlerin dinin esası ve ahkâmıyla ilgili olmayan konularda, "uyarma, müjdeleme, kokutma ve teşvik etme" ölçüleri içinde, sahibini bağlamak kaydıyla yararlanabileceğini, ancak bu yolla herkesi bağlayabilecek bir hükmün sadır olamayacağını, hele din demek olan hadislerin rivâyet ve tashihinin caiz olmadığı görüşünü benimşmişlerdir. Ehl-i tasavvuf ise, keşf ve ilhamı bilgi edinme yollarından biri olarak görmüşler, hatta İbn Arabî ve onun çizgisindeki sufiler, bu yollarla elde edilen bilgiyi daha kesin, nakil yolla gelen bilgiyi zannî ve şüpheden arı olmayan bir bilgi saymışlardır. Bu anlayışları, onları tabii olarak söz konusu yöntemlerle hadis rivâyet ve tashihini normal, hatta daha garantili bir yol olarak görme ve uygulama düşüncesine sevk etmiştir. Bkz: Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Yediveren Yayınları, Konya 2001, s. 67-78. Bediüzzaman'ın ifadelerine bakıldığında Cevşen'i İmam Rabbanî ve İmam Gazzâlî'den aldığını beyan etmesi ehl-i tasavvufun düşüncesiyle örtüşen bir konumunun olduğunu göstermektedir. Her ne kadar Cevşen'in içeriğinde tergiş ve terhib çerçevesinde sayılabilecek konular olsa da, tashih edilen konunun hadis olması ve hadisçilerin ilham yönünü kabul etmemelerinden dolayı, Cevşen rivâyetinde zikredilen büyük vaatlerin İslâm'ın genel hükümlerine ters düşmesi hasebiyle bu noktada dikkate alınmaması en doğru yol gibi görünmektedir.

c. O duâ, nasıl ki zat-ı Ahmediye'ye baktığı vakit mübalağadan münezze ve ayn-ı hakikat oluyor. Öyle de, o duâdaki yüzer Esmâ-i Hüsnâ'nın hakikatlerine baktığı zaman değil mübalağa, belki onların nihayetsiz tecellilerinden gelmesi mümkün ve gelebilen feyizlerin nihayetsizliğini göstermek için pek az bir kısmını Muhib-i Sadık (s.a.s.) haber vermiş ve teşvik için müphem ve mutlak bırakmış. Sonra, mürûru zamanla, o kaziye-i mümkün ve mutlaka, bilfiil vâki ve külliye telâkki edilmiş.

d. Yirminci Lem'â-i İhlâs'da, bir adama beş yüz senelik bir genişlikte bir Cennet verilmesine dair olan bir hâşiye var. Ona da bak, gör ki, o koca Cennetin verilmesi, bilmediğimiz tarzda bir malikiyet değil, belki insan nasıl hususi hanesine çok cihetlerle mâliktir, sahiptir; öyle de, zemin yüzündeki şeylere çok duygularıyla bir nevi mâliktir, tasarruf ve istifade edebilir. Hem koca dünyayı, benim hanemdir, bana vermiş ve güneş lambamdır diyebilir. Demek bazı fevkalade, harika ve akıl hari-cindeki bir kısım sevaplar, bu mezkûr hakikate bakar.⁴⁸

Bediüzzaman, Cevşen'i her gün okuduğunu ve arkadaşlarının da okumasını, eğer okurlarsa onun kendilerini nurlandıracağını beyan etmektedir. "Otuz beş seneden beri her gün Cevşen'i okudum. Muarız ve zındıklar itiraz parmaklarını uzatmasınlar. İnşallah yakında o mübarek Cevşenü'l-kebir, nurcuları şevkiyle tenvir edecek."⁴⁹

Bediüzzaman Saîd Nursî için Cevşen'in önemi şu ifadelerinden açıkça görülmektedir. "Hazret-i Hasan (r.a.) altı aylık hilâfetiyle beraber *Risâle-i Nur*'un Cevşenü'l-kebir'den ve Celcelutiye'den aldığı bir kuvvet ve feyizle vazife-i hilâfetin en ehemmiyetlisi olan neşr-i hakaik-i imaniye noktasında Hazret-i Hasan (r.a.)'ın kısacık müddetini uzun bir zamana çevirerek tam beşinci halife nazarıyla bakabiliriz."⁵⁰

Bediüzzaman, Cevşen'in maddi ve manevi zehirlere karşı koruyucu yönünün olduğuna da şu şekilde işaret etmektedir: "Münafık düşmanlarının maddî ve mânevî zehirlerine karşı gerçi Cevşen ve evrâd-ı kudsiye-i Şah-ı Nakşibend beni ölüm tehlikesinden, belki yirmi defa kutsiyetleriyle kurtardılar, fakat maatteessüf, asabımda ve sinirlerimde ve

⁴⁸ Bediüzzaman, *Emirdağ Lâhikası*, s. 142-143.

⁴⁹ Bediüzzaman, *Emirdağ Lâhikası*, s. 284.

⁵⁰ Bediüzzaman, *Emirdağ Lâhikası*, s. 65.

hassasiyetimde, o zulümden öyle şiddetli bir tesir, bir heyecan, bir teellüm, bir teneffür gelmiş ki, en samimi dostuma ve tam sadık bir kardeşime bir saat yanımda tahammül edemiyorum, ruhum kaldırmıyor.”⁵¹

Bediüzzaman Saîd Nursî, Cevşen’in Ehl-i sünnet kaynaklarından gelmediğine dair bir bilgi vermemektedir. Aksine Şîî kaynaklardan geldiğini ifade etmekte, bunun hilafına düşünceleri ise yadırgamaktadır. O’nun Cevşen’e Ehl-i Sünnet kaynaklarında olmayan sadece Şîî’lerin ikinci derece kitaplarındaki rivâyete değer vermesi birkaç noktadan açıklanabilir: Bediüzzaman, doğup-büyüdüğü bölge olan Bitlis’in Şîî dünyasına yakın olması hasebiyle Cevşen’i tanımış olabilir. *Risâle-i Nur*’dan yukarıda naklettiğimiz ifadelerinde Cevşen’i ilham yoluyla aldığını belirtse de yaşadığı bölgenin Şîî dünyasına yakınlığının da onu öğrenmede etkisinin olabileceğini göz ardı etmemek gerekmektedir.

Bediüzzaman’ın Cevşen’e değer vermesinin diğer bir sebebinin ise mezhepsel bakışlardan ziyade Şîî-Sünnî birlikteliğini arzu ettiğine işaret vardır. Çünkü o, Şîî kaynaklarda yaygın olan rivâyetlerden sadece Cevşen’e değil, onun yanında Celcelütiyye’ye de önem vermektedir. Bu durum, onun farklı dini uygulamaların kim tarafından kullanıldığına bakılmaksızın niteliğin İslamî kimliğe muvafık olup-olmadığının esas alındığını göstermektedir.

Bediüzzaman, yaşadığı dönem itibariyle imanî konuların Müslümanlar açısından önemli olduğunu düşünmektedir. Çünkü yaşadığı dönem, insanların Kur’an-ı Kerîm’i bile öğrenmek için gizli hareket ettiği bir noktada, Bediüzzaman’ın, toplumun imanının kurtarılması gerektiği düşüncesinin varlığını *Risâle-i Nur*’dan tespit etmek mümkündür. Cevşen’de de Allah’ın isimlerinin olması ve Ehl-i Beyt aracılığıyla gelmesi, söz konusu duaları zikretmesine vesile olmuş görünmektedir.

Sonuç

Müslümanlar için dua etmek son derece önem arz etmektedir. Bu, hem Allah Teâlâ’nın hem Rasûlüllâh’ın tavsiyeleri olarak bilinmektedir. Bu çerçevede, Kur’an-ı Kerîm’deki dualarla birlikte Allah Rasûlü’nün

⁵¹ Bediüzzaman, *Emirdağ Lâhikası*, s. 123, 129.

tavsiyeleri de Müslümanlar için dua etmede örnek teşkil etmektedir. Tabiidir ki her bir mü'min, kendi istekleri çerçevesinde dualarını şekillendirebilir. Dualarında Allah Rasûlü'nün tavsiyelerini dikkate alanlar için rivâyetlerin sıhhat dereceleri önem arz etmektedir. Hem rekâik hem de edeb konularını ihtiva eden kitaplarımızda Allah Rasûlü'nden veya bireylerin kendi düşüncelerinden ürettikleri birçok dua örneği bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Cevşen'dir. Makalemizde Cevşen'in isnâd ve metin açısından tespiti yapılmış, mezheplerin bakışlarıyla ve âlimlerin görüşleriyle değerlendirilmiştir. Şii'lerin ikinci derece kaynaklarında bulunan ve Sünnî düşünceyi dikkate alan hadis kitaplarının hiç birinde bulunmayan Cevşen'in hem isnâd hem de metin açısından problemler olduğu tespit edilmiştir. İsnad açısından, Şii kaynaklarının birinci derece kitaplarından ziyade ikinci derece bir kaynaktan geçmesi isnâdı zayıflatan en önemli noktadır. İsnadda geçen en son râvî olan Musa Kâzım'ın vefatından 701 yıl sonra hicri 905'te Cevşen'in Kef'amî'nin *Beledü'l-emin* isimli kitabında geçmesi rivâyetin sonradan oluşturulma ihtimalini gündeme getirmektedir ki bu ihtimal fevkalade güçlüdür. Çünkü Cevşen'in geçtiği kitapların hepsi Kef'amî'yi ilk kaynak olarak vermektedir. Ondan daha önceki döneme ait bir kaynak ise tespit edilememiştir. Metin açısından bakıldığında, Allah Rasûlü'den gelen bu kadar uzun bir rivâyet en azından Ehl-i Sünnet kaynaklarında bulunamamıştır. Zira Allah Rasûlü'nün vaaz metodunda uzun uzun konuşma mevcut değildir. Rivâyetin Allah Rasûlü'nün hayatında da aksi yönlü yansımaları vardır. Mesela, rivâyette Uhud Savaşı'nda zırhını çıkardığından bahsedilmektedir. Ancak Allah Rasûlü'nün hem Uhud Savaşı'nda hem de diğer gazvelerde 1 veya 2 zırh kullandığı tespit edilmiştir. Cevşen rivâyetinin faziletine dair metnin içinde verilen bilgilerle nakledenlerin hayatları çelişmektedir. Mesela rivâyette “Bu dua, seni ve ümmetini başlarına gelecek olanlardan koruyacak” ibaresi geçmektedir. Ancak Allah Rasûlü'nün Uhud Savaşı'nda dişi kırılmış, yanaklarına kırılan miğferinin parçaları saplanmıştı. Rivâyetin isnâdında yer alan Hz. Ali ve Hz. Hüseyin şehid edilmiş, Hz. Hasan ise zehirlenmiştir. Bugün de, yanında Cevşen'i taşıyan insanların başlarına her türlü sıkıntı gelebilmektedir. Her şeyden önce, “Bu dua, seni bela ve musibetlerden koruyacak, başka şeye gerek yok” inancı, Allah Rasûlü'nün birçok uygulamasına ters düşmektedir.

Çünkü O, tedbiri elden bırakmayan bir yapıya sahiptir; sahabîlere de bu çerçevede tavsiyelerde bulunmuştur. Dolayısıyla Cevşen, Allah'ın isimlerini içinde barındıran güzel bir duadır. Herhangi bir Müslüman, salt anlamda bir dua olarak onu okuyabilir. Ancak Hz. Peygamber'e ait olduğu yönde hem isnâd hem de metin açısından açık bir delil tespit edilememiştir.

Kaynaklar

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî, *el-Müsned*, nşr. Şuayb Arnaûd, Müessesetü'l-Kurtuba, Kâhîre 1375.

Aydınlı, Abdullah, "Ebû Râfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul 1994, X, 211.

Aydınlı, Abdullah, Cevşen Duası- Kaynakları Hakkında Bir İnceleme-, *Usul: İslâm Araştırmaları*, 2011, sayı: 15, s. 7-29.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-sahîh*, nşr. Mustafa Dîb el-Buğa, Dâru İbn Kesîr, Lübnan 1407.

el-Cevziyye, İbn Kayyım, *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ıbâd*, Müessesetü'r-Risâle, thk. Şuayb Arnaûd ve Abdülkadir Arnaûd, Beyrut 1407.

Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları (İFAV), İstanbul 1997.

Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eşâs es-Sicistânî, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Dâru'l-Fikr, y.y., ts.

Ebû Gudde, Abdülfetâh, *Mevzû Hadisler*, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

Erul, Bünyamin, *Cevşen Nedir, Ne Değildir?*, yy., ts.

Nisâbü'rî, Hâkim Mustafa b. Abdullah Ebû Abdillâh, *el-Müstedrek ala's-sahihayn*, nşr., Mustafa Abdülkadir Ata, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411.

Gümüşhanevî, Ahmet Ziyâüddîn, *Mecmûatü'l-ahzâb: Şazeli, Nakşibendi, Muhyiddin el-Arabi*, y.y., t.s.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Ali b. el-Hasen, *Tarîhü Dımaşk*, nşr. Abdulkâdir Bedran, Suriye 1332.

İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesâr, *es-Siretü'n-nebeviyye* thk. Ahmet Ferid el-Mezidî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424.

- İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Mektebetü'l-maârif, Beyrut ts.
- İbnü'l-Esir, İzzettin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târih*, Dâru Sadır, Beyrut 1965.
- İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, Dârü'ş-Şaab, Kâhire 1989.
- Kandemir, Yaşar, *Mevzû Hadisler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1997.
- Kandemir, Yaşar, "Tedbiri Elden Bırakmamak", *Altınoluk Dergisi*, İstanbul 2004, sayı: 221, s. 28.
- Karataş, Mustafa, *Hadislerin Sayısı*, Nun Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Kef'amî, Takıyyüddin İbrahim b. Ali b. Hasen b. Muhammed el-Âmilî, *Beledü'l-emîn ve'd-dir'u'l-hasîn*, thk. Alâüddin el-A'lamî, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 1418.
- Kırbaçoğlu, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000.
- Meclisî, Muhammed Bakır b. Muhammed Taki b. Maksud Ali, *Bihârü'l-envâri'l-câmia li-düreri ahbari'l-eimmeti'l-ethar*, Müessesetü'l-Vefa, Beyrut 1403.
- Muhammed Rızâ el-Muzaffer, *Akâidü'l-imâmiyye*, Mektebetü'l-ebhâsi'l-akâidiyye, Tahran ts.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Nursî, Saîd, *Lemalar*, Sözler Yayınevi, İstanbul 1990.
- Nursî, Saîd, *Şualar*, Sözler Yayınevi, İstanbul ts.
- Nursî, Saîd, *Sözler*, Sözler Yayınevi, İstanbul ts.
- Nursî, Saîd, *Emirdağ Lahikası*, Sözler Yayınevi, İstanbul ts.
- Nursî, Saîd, *Kastamonu Lahikası*, Sözler Yayınevi, İstanbul, 1991.
- Safedî, Selahaddin Halil b. Aybek b. Abdullah, *el-Vâfi bi'l-vefâyât*, Neşriyatü'l-İslâmiyye, byy., ts.
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Sebzevarî, Hacı Molla Esrâr Hadi b. Mehdî Hâdî, *Şerhu duâ'i'l-cevşeni'l-kebir*,

- thk. Necefkulî Habibî, Danişgâh-ı Tahran, Tahran 1296.
- Sofuoğlu, Cemal, “Şii-i İmamiyyenin Hadis Anlayışı”, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İstanbul 1993.
- Topaloğlu, Bekir, “Esmâü'l-hüsnâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(DİA), Ankara, 1995, XI, 404-418.
- Toprak, Mehmet, “Cevşen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Ankara 1993, VII, 462-464.
- Usta, Aydın, “Zırh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), Ankara 2013, XLIV, 391-394.
- Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Yediveren Yayınları, Konya 2001.
- Üzüm, İlyas, “Şii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2010, XXXIX,118.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Esemî *Kitâbü'l-meğâzî*, thk. Marsden Jones, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1966.
- Yeniay, Adnan, *Cevşen Duasının Hadis İlmi Açısından Kritiği*, Sivas, 2008, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Yeşil, Mahmut, *Va'z Edebiyatında Hadisler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001.
- Yıldırım, Enbiya, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular Büyük Muhaddis Şuayb Arnavud İle Söyleşi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Osman, *Târihu'l-islâm ve Vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm* nşr. Ömer Abdü's-Selâm et-Tedmirî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1987.
- Zirikli, Hayreddîn Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fârisî, *e'l-A'lâm kâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*, Dâru'l-İlim, Beyrut 2002.